

ПОЛИЦИЈСКА ТОРТУРА КАО ВИД КРШЕЊА ЉУДСКИХ ПРАВА¹

Радомир Зекавица*, Зоран Кесић

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Србија
*radomir.zekavica@kpu.edu.rs

Апстракт

Заштита људских права и слобода један је од примарних циљева полиције у демократском друштву. Међутим, ниједно друштво није имуно на различите појавне облике незаконитог рада полиције. Неки од њих, попут полицијске тортуре (бруталности), представљају најтеже облике не само незаконитог већ и нехуманог поступања према грађанима. Имајући то у виду, чинило нам се важним да у овом раду размотримо изнова најзначајније аспекте феномена „полицијске тортуре” – основна значења, узроке, начине и последице његовог манифестовања. Наша намера је да на тај начин бар делимично отклонимо одређене недоумице у тумачењу ове појаве, али и да уједно повећамо заинтересованост научне јавности за истраживање полицијске тортуре, и то не само кроз теоријску анализу већ и кроз емпијска истраживања конкретне појаве. Потреба за тим произлази из чињенице да у нашим условима нису до сада у довољном броју спроведена таква истраживања у којима би се системски и свеобухватно истражио феномен „полицијске тортуре”.

Кључне речи: полиција, тортуре, људска права, насиље.

POLICE TORTURE AS A FORM OF HUMAN RIGHTS VIOLATION

Abstract

The protection of human rights is one of primary goals of police work in democratic societies. However, no society is immune to the various forms of illegal police work. Some of them, like police torture, are the hardest forms of illegal police activity and the inhuman treatment of citizens as well. The paper focuses on the aspects that appear to be essential, so the paper considers the most important aspects of the phenomenon of "police torture" - the basic meanings, causes, ways and consequences of its manifestation. Our goal is to remove certain doubts in the interpretation of this phenomenon, but also to increase the interest in investigating the appearance of torture in the police. Such a scientific study has not been conducted so far, so there is a need for further comprehensive investigations of the "police torture" phenomenon.

Keywords: police, torture, human rights, violence.

УВОД

Узимајући у обзир својства извршиоца и специфичну природу полицијског ауторитета, имајући притом у виду разноврсност средстава принуде, који стоје на располагању припадницима полиције,² могло би се закључити како „полицијско насиље”³ има бројне манифестације и варијације. Чињеница је да већина средстава принуде у себи садржи физичку компоненту, која иначе најпрецизније одређује њихову природу, али и посредством које се најбоље може изразити њен суштински насилан карактер.

¹ Рад је резултат научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање тероризму и организованом криминалу у условима међународних интеграција* (број 179045), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду.

² Илустрације ради, наш законодавац је ставио на располагање припадницима полиције следећа средства принуде: 1) физичка снага; 2) распршивач са надражујућим средством; 3) електромагнетна средства; 4)

Стога и не чуди зашто се феномен полицијског насиља превасходно сагледава у контексту физичког насиља – поступци који за резултат имају физичке (телесне) повреде или смрт. Холмс (Holmes) и Смит (Smith) своју фокусираност ка овом виду насилничког понашања правдају чињеницом да „физичко насиље најјасније дефинише природу полицијског насиља” (Holmes & Smith, 2008, р. 6). Овоме треба додати како је физичко насиље, пре свега због малог индекса прикривања, најлакше спознати, а тиме и најлакше научно истражити. У једној од првих таквих студија, спроведеној 1931. године у полицијском одељењу града Њујорка, Хопкинс (Hopkins) открива како је прекомерна сила утврђена у 166 случајева (23,4% свих случајева употребе силе), а најчешће коришћена метода је ударање осумњиченог песницом (67 случајева). Поред тога је забележена употреба гуменог црева (19 случајева), кратке тољаге (12 случајева) и чупање за косу (1 случај) – (Roberg, Crank & Kuykendall, 2004, str. 386).

За разлику од физичког, психичко насиље се теже уочава и „мери”, па је тиме отежано истраживање његовог обима и интезитета. Упркос томе, значај овог вида насиља, посебно у спровођењу тортуре, намеће императив истраживачима да, у циљу целовитог сагледавања полицијског насиља, истраже и психичко насиље и да тиме бар делимично осветле део тамног поља у ком се оно углавном налази.

Закупљеност научне и стручне јавности проблемом насиља полиције доказује све већи број научних студија и монографских дела у којима се обрађују теме као што су бруталност, тортуре и незаконита лишења живота при поступању полиције, односно полицијска убиства. Иако се већина тих истраживања и даље спроводи на подручју англосаксонских земаља, а пре свега у САД, у последње време је повећано интересовање за проучавањем ових појава и у нашем региону, уз приметан фокус аутора ка анализирању правних аспеката насиља полиције, односно незаконите употребе средстава принуде, или да будемо још прецизнији – прекорачења и злоупотреба овог полицијског овлашћења.⁴

Због изузетног значаја нормативног аспекта за разумевање полицијског насиља, али и његових појединачних облика, као што је полицијска тортуре, у овом раду ћемо се делимично осврнути и на овај сегмент конкретних појава. С друге стране, потребно је имати у виду да насиље полиције, као и све његове појединачне варијације, не представљају само правни проблем. Заправо, овде је реч о веома сложеној појави, чије разматрање захтева један шири научни приступ, као што је рецимо онај који се негује унутар криминолошке перспективе, а која преферира емпиријско истраживање.

Када је конкретно реч о полицијској тортуре, потребно је имати у виду да њене бројне специфичности, а пре свих својство извршиоца и околности под којима се такви поступци предузимају, чине истраживање ове појаве проблематичним, али и изазовним подухватом. Поред проблема практичне природе, истраживачи овог феномена могу се сусрести и са неким концептуалним ограничностима, посебно у смислу дефинисања предмета истраживања. Отуда и наша тежња да у овом раду преиспитамо нека од

службена палица; 5) средства за везивање; 6) специјална возила; 7) службени пси; 8) службени коњи; 9) средства за запречавање; 10) уређаји за избацивање млазева воде; 11) хемијска средства; 12) посебне врсте оружја и средстава и 13) ватрено оружје (чл. 105 Закона о полицији, *Службени гласник РС* бр. 6/16).

³ Неспорно је да насиље представља универзалну категорију. Сходно томе, израз „полицијско насиље” користимо превасходно како бисмо ову појаву издвојили из општег контекста и да бисмо кроз њено независно сагледавање могли спознати специфичности испољавања насиља у раду полиције. Истина, коришћење формулације *полицијско насиље (насиље полиције)* на нашем подручју се углавном везује за медијски приказ конкретне појаве, док се у научним и стручним радовима она ретко појављује, иако је у свету то готово уобичајена пракса.

⁴ Од представника научне јавности из нашег региона сматрамо да су нарочит допринос у сагледавању овог сегмента употребе средстава принуде у поступању полиције дали Драган Арлов, Горан Вучковић, Гојко Шетка, Мирослав Жаберл, Петар Веић и Маријан Шуперина.

постојећих схватања тортуре и на тај начин изнађемо што прихватљивије одређење, које би притом представљало битан ослонац у дефинисању предмета истраживања неких будућих научних студија о полицијској тортури.

РАЗМАТРАЊЕ ПОЈМА „ПОЛИЦИЈСКА ТОРТУРА” У КОНТЕКСТУ УОБИЧАЈЕНИХ СХВАТАЊА ФЕНОМЕНА ТОРТУРЕ

Битно полазиште у сагледавању полицијске тортуре представља дефиниција тортуре коју у својој студији даје Џорџ Скот (George Scott). По његовом мишљењу, тортуру представља „било која процедура која укључује суровост, патњу и бол, а која се спроводи на некој особи, под било којим околностима и са било којим циљем, без обзира на то да ли се она завршава тим злостављањем или се наставља прекидом живота” (Скот, 2005, стр. 17).

Значај ове дефиниције за поимање феномена тортуре уопште је неспоран. Питање је, међутим, да ли у контексту једног оваквог општег одређења можемо довољно прецизно сагледати специфичности полицијске тортуре, а посебно да ли је можемо разграничити од њој блиских појава. Тако, рецимо, полицијска бруталност се такође може окарактерисати као „суров поступак” током ког жртва може да претрпи „патњу и бол”. Поред тога, упитно је да ли перцепција тортуре на којој инсистира овај аутор, а која се значајно ослања на средњовековни инквизиторски поступак и традиционалне форме мучења, адекватно осликава полицијску тортуру у данашњим условима. Истина је да неке актуелне методе тортуре нису далеко одмакле од мучења из доба инквизиције, нити се сврха тортуре временом битно променила (она се и даље углавном користи као средство у ислеђивању кривичних дела). Ипак, за разлику од времена када је држава институционализовала мучење, подводећи га под легитимну праксу ислеђивања, сада имамо потпуно обрнуту логику, где се од државе и њених органа децидно захтева да се уздрже од оваквих поступака. У том смислу, Клеменчић (Клеменчић) употребу мучења повезује са три основна начела: 1) Забрана мучења је апсолутна; 2) Мучење је у грубој супротности са темељним начелима цивилизацијског понашања, чак и ако се изводи у блажим облицима и у посебним околностима; 3) Мучење не погађа само жртве, већ је понижавајуће и за полицајца који га изводи, указује, одобрава или допушта, што баца лошу светлост на државу у целини (Жаберл & Арлов, 2006, стр. 66).

Дакле, у данашњим околностима, праћеним израженом тежњом за ширењем цивилизацијских тековина, сваки облик тортуре, али и било који други вид нечовечног и понижавајућег поступања, примењен чак и у сврхе сузбијања криминалитета – добија потпуно другачију конотацију, па се самим тим и треба посматрати другачије у односу на његово традиционално поимање. Имајући у виду да се ислеђивање кривичних дела данас одвија у потпуно другачијем правном амбијенту, заснованом на низу принципа којих су кривично-правни субјекти дужни да се придржавају, за разумевање тортуре је од посебне важности њено правно тумачење. Заправо, тумачење овог феномена у правним актима и документима је можда и најрелевантније за објашњење ове појаве.

Сходно томе, посебно значајном сматрамо следећу дефиницију: „Израз ’тортура’ означава сваки акт којим се једном лицу намерно наносе бол или тешке физичке или менталне патње, у циљу добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или било које друго лице које делује у

службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком. Тај израз се не односи на бол или патње које су резултат искључиво законитих санкција, неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују” (*Конвенције против мучења и других окрутних и нечовечних или понижавајућих третмана или кажњавања*, чл. 1).

Ова дефиниција несумњиво представља једно од најцеловитијих виђења феномена тортуре, што је чини кључним путоказом ка научном сагледавању ове појаве уопште. Тиме она представља и битан ослонац за дефинисање полицијске тортуре и идентификовање неких од њених кључних елемената, као што су: 1) радња извршења – намерно наношење бола, односно тешке физичке и/или менталне патње; 2) сврха примене – изнуђивање исказа, застрашивање или кажњавање и 3) својство извршиоца – полицијски службеник, али и било које друго лице које делује у службеном својству или на подстицај или пристанак полицијског службеника.

Још један значајан извор за боље разумевање суштине полицијске тортуре представљају стандарди Европског суда за људска права. Према тим стандардима, поступања овлашћених службених лица према другим лицима сматрају се мучењем уколико испуњавају следеће услове: 1) *delictum proprium* – може га учинити само државно службено лице или друго лице које делује у службеном својству; 2) *dolus specialis* – потребна је посебна намера, тј. понашање мора бити планирано или дозвољено не само за наношење великог бола и патње већ и за добијање од мученог или неког трећег лица информације или признања, његовог кажњавања за дело које је он или треће лице учинило или се сумња да га је учинило, застрашивања или присиљавања њега или трећег лица; 3) *dolus eventualis* – будући да је довољан и прећутни пристанак државног службеног лица, горепоменути *dolus specialis* може бити и *dolus eventualis* (на пример, када полицијски руководиоца прећутно да пристанак на мучење које је учињено од стране њему подређених лица) (Петровић, 2010, стр. 83–84).

Руводећи се овим карактеристикама, можемо закључити да се полицијска тортуре односи искључиво на случајеве у чијој позадини се налази држава, односно њени службени представници, који са посебно израженом злом намером наносе жртви озбиљан бол и патњу. Својство извршиоца, одређено у полицијском службенику, и предузимање конкретних поступака у том службеном својству – дају овом поступку епитет „полицијске” тортуре.

Приликом дефинисања ове појаве важно је узети у обзир дистинкцију на коју указује Келман (Kelman), правећи разлику између тортуре као „обичног злочина” (*ordinary crime*) и као вида тзв. злочина (из) послушности (*crimes of obedience*). Овај аутор објашњава: „Мучење се сматра обичним злочином ако је извршено од стране индивидуалних службеника, на њихову сопствену иницијативу, насупрот политикама и наређењима под којима они функционишу. У основи феномена мучења је, међутим, то да оно углавном није обичан злочин, већ злочин (из) послушности – злочин који се дешава, не насупрот ауторитетима, него под изричитим инструкцијама ауторитета за учествовање у делима мучења, или у некој средини у којој се оваква дела имплицитно очекују или, у најмању руку, толеришу од стране ауторитета” (Kelman, 2005, стр. 126).

Посматрајући полицијску тортуре у овом контексту, ми не само да спознајемо њене различите манифестације већ постајемо свесни чињенице да се иза једног таквог поступка могу крити различите покретачке снаге – сопствена иницијатива полицијског службеника или инструкције непосредних ауторитета. Иако је у оба случаја извршилац мучења заправо иста особа, сâм контекст и повод извршења се битно разликују. У првом случају је најчешће у питању лична тежња полицијског службеника да расветли конкретно кривично дело или пак да таквим поступком казни конкретно лице. Сама мотивација извршиоца да предузме акт мучења, а која је у овом случају пресудно

одређена остварењем личног интереса, приближава овај поступак класичним видовима мучења, због чега би се и могао третирати као обичан злочин.

С друге стране, посматрање полицијске тортуре као злочина (из) послушности усмерава нашу пажњу и на конкретну структуру ауторитета унутар које се спроводи сам процес мучења, односно под чијим окриљем делује мучитељ. Реч је обично о ситуацијама у којима иза мучитеља стоји његов претпостављени, који захтева од свог потчињеног да беспоговорно спроводи поступак мучења или пак толерише такву праксу, односно не кажњава њене извршиоце, стварајући на тај начин атмосферу у којој се заправо деликти мучења охрабрују. У том смислу је значајно следеће објашњење: „Чињеница да нека криминална акција служи различитим личним мотивима или се извршава са већим степеном иницијативе и личног ангажовања не помера је из категорије злочина (из) послушности све док се та акција подржава од стране структуре ауторитета или док извршиоци тих дела имају добар разлог да верују да је ова акција очекивана или да се толерише и вероватно одобрава од стране ауторитета” (Kelman & Hamilton, 1989, стр. 50).

У тежњи да што прецизније дефинишемо полицијску тортuru, битно је указати на суштинске разлике између мучење и других облика нечовечног и понижавајућег поступања службеника полиције. Иако мучење представља вид оваквог понашања, оно је у Конвенцији УН-а посебно издвојено и рекли бисмо с правом стављено на прво место. Тиме се очигледно желело нагласити да се оно у односу на друге облике нечовечног и понижавајућег понашања истиче по својој окрутности, односно степену озбиљности изазваног бола и патње, а која се описује придевима „озбиљна”, „велика”, „сурова”. Насупрот томе, у пракси постоје бројни други видови нехуманог понашања, а који се због свог карактера и радње извршења (пре свега јер наносе бол и патњу мањег интензитета и озбиљности) не могу квалификовати као мучење (у правом смислу те речи). Међутим, чињеница да и ови поступци изазивају физичке и душевне патње код жртве отежава њихово разграничење од класичног мучења.

Мада правно недовољно дефинисани, нечовечно и понижавајуће поступање и кажњавање добили су одређену форму кроз праксу Европског суда за људска права, који је ове облике злостављања посматрао као суштински истоветне са мучењем, уз ту разлику да се код нечовечног поступања ради о наношењу бола мањег интензитета, док је код понижавања нагласак више стављен на психичко трпљење због повреде достојанства него на физичку патњу. Према ставу овог суда, „један поступак се сматра понижавајућим када код жртве изазове осећај страха, зебње и инфериорности, а који их може понизити и обезвредити и можда сломити њихов физички или морални отпор” (Петровић, 2010, стр. 82). Притом, за постојање понижавајућег поступања довољно је да се сама жртва осећа пониженом, чак и уколико не постоји став околине да је достојанство жртве нарушено.

Иначе, један од најпознатијих случајева у којима се Европски суд за људска права изјашњавао о постојању мучења у поступцима полиције јесте предмет *Ireland v. United Kingdom* (App. No. 5310/71). Поступак је покренут због понашања припадника британске полиције у Северној Ирској приликом саслушавања лица осумњичених за припадност сепаратистичким снагама, а које се заснивало на примени тзв. пет техника дезоријентације и лишавања чулних надражаја: 1) навлачење платнене вреће на главу током испитивања; 2) излагање дуготрајним непријатним звуцима и буци; 3) лишавање сна; 4) ускраћивање хране и воде и 5) приморавање осумњичених лица на дуготрајно стајање на ножним прстима уз зид. Док је независна комисија ове технике „интензивног саслушавања” оквалификовала као мучење, Суд је имао другачији став, сматрајући да поменуте технике испитивања не представљају мучење, будући да нису проузроковале патњу посебно јаког интензитета која одликује мучење, већ да је реч о

нечовечно поступању. Оваква одлука била је мотивисана чињеницом да иследници нису били у физичком контакту са осумњиченима и да није било примене непосредног насиља (Симовић & Зекавица, 2012, стр. 252).

Руковођени логиком да неки поступак може бити квалификован као тортура само ако су нанети бол и патња заиста озбиљни, многи аутори се приликом разматрања полицијске тортуре усредсређују на свирепо физичко злостављање жртве. У том смислу, посебно индикативан пример полицијске тортуре десио се у Бихару, у Индији, где је у службеним просторијама једне полицијске станице киселином и жицама бицикла ослепљено 29 приведених лица осумњичених за вишеструка кривична дела (Bailey, 1996, р. 274). Међутим, данашњи развој науке и технике је, како Милић подсећа, омогућио појаву нових, суптилнијих, али подједнако сурових метода, које подразумевају употребу различитих електричних и електронских направа и психофарматика (Милић, 2005, стр. 118). Поред тога што изазивају велику патњу и бол, предност ових метода, у односу на класичне технике тортуре, јесте то што углавном не остављају видљиве трагове примене, што додатно отежава доказивање постојања мучења у конкретним случајевима.

Сходно томе, и не чуде запажања како у поступању полиције методе психичке тортуре полако преузимају примат над физичким злостављањем, а као неке од тих метода у литератури се наводе: 1) смештање осумњичених у мале, мрачне ћелије; 2) дуготрајно испитивање под јаким светлом, без хране и воде; 3) претња оружјем уз испаливање ћорака у близини осумњиченог; 4) вожња у лифту осумњиченог који пати од клаустрофобије (Roberg, Crank & Kuykendall, 2004, стр. 387). У Јапану се спровођење полицијске тортуре све више повезује са постојањем „сурогат затвора”, у којима је распрострањено психичко мучење, окрутан и нехуман третман. Тортура укључује дуготрајну изолацију, прекидање сна и потпуну зависност од притворског особља (тражење дозволе за све поступке) – (Bailey, 1996, р. 274).

Под утицајем новонастале праксе, долази до проширења традиционалног тумачења тортуре. Према једном од тих новијих схватања, полицијска тортура подразумева дело којим полицајци врше: 1) телесно злостављање – средство физичке принуде којим се наноси бол директно на тело (на пример, батинање) или 2) квазителесно злостављање – средство физичке или психичке принуде, које наноси бол индиректно на тело (на пример, лишавање од сна, изложеност хладноћи или топлоти или приморавање на седење или стајање у неудобним положајима) – (Wu, Becken, 2010, р. 559). Међутим, чак и ако усвојимо овакво тумачење, потребно је ипак правити разлику између, условно речено, тежих и блажих форми тортуре. У том смислу, чини се оправданим и приступ који заступа Бељански, а који прави разлику између мучења у ужем и ширем смислу, наглашавајући како мучење у ширем смислу обухвата и нечовечно поступање и кажњавање. Притом, основна разлика између мучења у ужем смислу и ових поступака, по мишљењу овог аутора, огледа се у: 1) интензитету нанесених болова и патњи – нечовечно поступање, за разлику од мучења, карактерише нижи интензитет болова и патњи и 2) односу између иследника и осумњиченог – код нечовечног поступања физички додир и непосредна примена насиља над осумњиченим су много мање изражени него у случају мучења (Милић, 2005, стр. 119).

РАЗЛОЗИ ПРИМЕНЕ ТОРТУРЕ У ПОСТУПАЊУ ПОЛИЦИЈЕ

Анализа кључних разлога примене полицијске тортуре упућују на два различита интереса који се тортуром могу задовољити: 1) организациони – информације „обезбеђене” применом тортуре могу допринети расветљавању конкретног кривичног дела, док се „кажњавањем” осумњичених може ојачати ауторитет полиције; 2) лични –

више него било који други поступак, тортура пружа појединцу могућност да испољи моћ и да спроводи „личну правду”, али такође и да оствари корист, у правом смислу те речи, бивајући награђен због „успешно” расветљеног кривичног дела.

Ова околност међутим отвара нови проблем – мешање мотива. Наиме, под окриљем „племените” намере (*noble cause*),⁵ полицајац може скрити и неки лични мотив (на пример, освету), који га је подстакао да осумњиченог мучи. Утврђивање правога мотива додатно је отежано чињеницом да полицијски службеник у оба случаја предузима истоврсну радњу извршења. Иако ова околност можда и није суштински битна за кривичноправну квалификацију, будући да се ради о истом кривичном делу, разликовање мотива примене тортуре је ипак важно. Наиме, док иза племенитог повода углавном стоји морални императив остварења службеног задатка (расветљавање кривичног дела), лични мотив не садржи ову „утилитаристичку” компоненту, већ је углавном праћен злом намером полицијског службеника да казни осумњиченог, наносећи му бол или патњу.

Наравно, не треба занемарити ни вероватноћу да полицијски службеник једном радњом жели истовремено да оствари оба интереса – и организациони и лични (и да изнуди признање и да казни осумњиченог), будући да је то потпуно изводљиво спровести у оквиру једног поступка мучења. Међутим, без обзира на пресудност мотива, докле год међу својим циљевима полицајац нађе места и за „кажњавање”, он ће тежити да пронађе и начин за примену и рационализацију таквог поступка. Отуда процес супротстављања употреби тортуре у полицијској пракси мора, између осталог, бити усмерен и на елиминисање ретрибутивистичке тежње полицијских службеника и њихове потребе за кажњавањем осумњичених лица.

Иако је данас примена тортуре готово у целом свету потпуно забрањена, бројни примери сведоче да она још увек није напуштена, чак ни у друштвима која себе називају демократским. Напротив, постоје јасни докази да службе безбедности и даље користе различите методе мучења и других облика нехуманог и понижавајућег поступања у раду, проузрокујући тако људима (најчешће лицима осумњиченим за кривична дела) тешке физичке и психичке повреде. Извештај невладине организације *Amnesty International* из 2001. године сумира резултате глобалног истраживања о примени тортуре од стране припадника служби безбедности, а као најупечатљивији чине нам се следећи показатељи: 1) у више од 150 земаља је уочено да агенти безбедносних служби практикују тортуру; 2) у више од 70 држава примена тортуре од стране припадника безбедносних служби је веома распрострањена; 3) већину извршиоца тортуре чине припадници полиције; 4) већина жртава тортуре су осумњичени за кривична дела који припадају најсиромашнијим или најмаргинализованим сегментима друштва (Huggins, Haritos-Fatouros & Zimbardo, 2002, p. 265).

Зашто је тортура још увек присутна у полицијској пракси, односно који су разлози њене примене – питање је којим су се бавили многи аутори. Један од њих је и Зупанчић (Zupančić), који ову појаву повезује са изнуђивањем признања, али и арбитрарним извансудским кажњавањем (Жаберл & Арлов, 2006, стр. 66). Слично виђење заступа и Бејли (Bauley), сматрајући како „полицијска тортура представља намерну примену силе над приведеним осумњиченима, обично да би се извукле информације за потребе кривичне истраге или да би се кажњавале особе осумњичене за криминалне активности” (Bauley, 1996, p. 274).

У литератури углавном постоји сагласност да изнуђивање одређених информација представља кључну сврху постојања тортуре у раду полиције. Заправо,

⁵ Расветљавање кривичног дела или било који други легални и легитимни полицијски задатак.

искуства показују да се употреба тортуре у полицијској пракси углавном практикује током процеса саслушања, и то са јасним циљем – да се формира снажна основа за доказивање кривице осумњиченог лица. Сходно томе, применом тортуре се углавном тежи обезбедити признање кривице. Келман подсећа да оваква пракса постоји од раних употреба мучења (у римском периоду и у средњем веку) као главни део процеса изнуђивања признања, а које се сматрало неопходним за утврђивања кривице оптуженог (Kelman, 2005, p. 132).

Извесно је, међутим, да кривична пријава заснована искључиво на признању кривице осумњиченог може лако да се оспори на суду и да се због тога мора поткрепити још неким чињеницама, а пре свега материјалним доказима. Свесни тога, службеници полиције настоје да применом тортуре, поред изнуђивања признања кривице, дођу до још неких детаља неопходних за криминалистичку истрагу, као што су, на пример, информације које воде до конкретног физичког доказа. У том смислу је вредно поменути да је Лиу (Liu) анализом 80 кривичних предмета из три окружна суда у Кини за 2003. годину установио како се у већини случајева полиција ослањала на признања осумњичених да би добила више доказа којим би обезбедили одређивање притвора за осумњичене (Wu & Veken, 2010, p. 561).

Осим као средство за обезбеђивање различитих информација, тортура се може посматрати и као погодан начин за кажњавање, јер како истиче Вучинић, „наношење патњи и болова је проверен начин извршавања санкција” (Милић, 2005, стр. 118). У том смислу, полицијска тортура постаје својеврстан вид испољавања моћи и дељења правде, где припадници полиције, користећи своју службену позицију и ауторитет, преузимају улоге тужиоца, судије, а у неким случајевима и целата. Овакав ретрибутивистички приступ је посебно изражен код полицајаца разочараних у рад кривично-правосудног система који, због уверења да ће се „криминалац” напослетку извући с благом казном, сматрају да он заслужује да на прави начин осети чврстину правде. То се нарочито односи на лица која су напала и повредила полицијске службенике. У овом случају, кажњавање осумњиченог у значајној мери поприма и лични карактер, где тортура заправо представља примарно средство за спровођење освете.

Иако се иза овог поступка може крити и неки „виши” интерес (на пример, освета због повреде или смрти колеге полицајца схваћена као интерес полицијског колектива), овде се тортура ипак чешће ставља у службу остварења појединачног интереса, постајући тако чин личног реваншизма. У том погледу се чини интересантним следеће објашњење: „Због осећаја за одмазду који се развио у повређеном појединцу, било због злочина или дела које је извршено над њим или над његовим ближњим, тортура у било ком облику се чини пријемчивијом праведном казном” (Скот, 2005, стр. 24).

Стављајући у први план међуоднос извршиоца и жртве и њихове неравноправне позиције у тренутку мучења (доминација и супериорност извршиоца наспрам потчињености и инфериорности жртве), можемо лако доћи до закључка како тортура заправо представља веома погодан начин за приказивање ауторитета и моћи. Притом, поред ове личне компоненте, полицијска тортура може се користити и као средство за испољавање моћи одређене скупине (колектива), а посебно моћи носиоца политичке власти. У том смислу, посебан статус и сврху тортура стиче у диктаторским режимима, где постаје најиндикативнији израз политичке моћи и средство за потчињавање радикализованих грађана и политичких неистомишљеника. Скот подсећа како је „у држави као и у цркви, у вођењу рата против издаје у првом и јереси у другом случају, тортура била призната за најмоћније доступно оружје”, додајући да је „она то и данас, иако су сви адекватни термини којима се може описати скривени и закамуфлирани на хиљаду и један начин” (Ibid, str. 26).

Примена различитих видова мучења и нехуманог поступања представљали су кључно средство за сејање културе страха, на чијим темељима су бројни диктатори стварали и ојачавали своју власт и моћ. У студији о култури порицања Коен (Cohen) посебну пажњу скреће на период владавине аргентинске хунте и на феномен „паралишућег страха”, који се ширио међу становницима због последица политичких прогона, терора, мучења и одмазди (Коен, 2003).

Још један од посебно индикативних примера тиче се употребе тортуре током владавине војне хунте у Бразилу. Како се наводи у извештају „Brazil: Nunca Mais” из 1998. године: „Тортура је планирана чак и предвиђена буџетом од стране полицијских и војних агенција које су биле задужене за саслушање политичких затвореника. Њено ефикасно спровођење је, штавише, зависило од софистицираног истражног апарата који је укључивао не само адекватна места за спровођење тортуре и технолошки напредну опрему него и директно учешће медицинских сестара и доктора који су саветовали мучитеље у њиховом језивом послу” (Huggins, Haritos-Fatouros & Zimbardo, 2002, p. 244).

ЗАКЉУЧАК

На основу изложене аргументације, сасвим је очигледно колика ја заправо важност научног истраживања полицијске тортуре. При томе, како оно не би било само научно засновано, већ и друштвено оправдано, такво истраживање мора бити превасходно усмерено ка изналагању што ефикаснијих и делотворнијих механизма спречавања и редукције ове појаве. Остварењу тог циља несумњиво помаже прецизирање основних карактеристика, али и кључних фактора примене тортуре у поступању полиције.

У том смислу, скрећемо пажњу на неколико карактеристика полицијске тортуре:

- 1) Дефиниција тортуре је међународно прихваћена и има додатни квалитет да је довољно прецизна. Стога, како закључује Бабовић, „кад се о оваквој врсти насиља расправља, појам ’тортура’ би могао корисно заменити употребу појма ’бруталност’, који иначе изгледа прилично нејасно и еуфемистично. На тај начин зло би се називало својим правим именом” (Babovic, 2000, стр. 375);
- 2) Сврха (циљ) употребе – примена тортуре у полицијској пракси најчешће се везује за конкретан циљ (нпр. изнуђивање информација);
- 3) Повод (мотив) извршења – полицијску тортуру углавном покреће „племенит повод” (нпр. „обезбеђивање” доказа неопходних за расветљавање конкретног кривичног дела), а знатно ређе лични мотиви (нпр. освета);
- 4) Место (локација) дешавања – за примену тортуре се свесно бира што скривенија локација (нпр. службене просторије), јер су таква места погоднија за несметано спровођење тортуре, док се тиме истовремено смањују шансе за њеним откривањем, будући да се спроводи далеко од „непожељних погледа”;
- 5) Реакција (толеранција) – иако је легитимизација насиља једна од битних карактеристика полицијске поткултуре, она ипак варира у зависности од самог вида насиља, као и начина његове примене, а посебно од повода таквог полицијског поступања. Несумњиво највећи степен толеранције ужива насиље чији повод се може лако повезати са „племенитим” намерама (нпр. сузбијање криминалитета), јер се такво насиље може и лакше рационализовати, за разлику од насиља мотивисаног личним побудама;
- 6) Носилац одговорности – за постојање тортуре одговорна је и влада преко међународних инструмената, а не само појединци који су је непосредно користили.

Када је реч о уочавању фактора који погодују појави тортуре у поступању полиције, потребно је, пре свега, правити разлику између случајева у којима службеници полиције прибегавају мучењу добровољно, а то је најчешће онда када су вођени личним мотивима (нпр. спровођење личне правде), од случајева у којима тортурa представља израз послушности ауторитета (нпр. када мучитељ извршава наређења претпостављеног или пак када мучење подразумева спровођење јасних политичких циљева). Ова дистинкција нам пружа могућност да спознамо одређене разлике у каузалној динамици између појединих видова полицијске тортуре, кроз чињеницу да у њиховом настанку пресудан утицај не врше исти фактори – у првом случају такву улогу врше унутрашњи, а у другом спољашњи фактори.

Овде свакако треба имати у виду да ниво, степен и интензитет испољавања мучења није константан, већ да он варира у зависности од бројних фактора, а пре свих од личних карактеристика самих мучитеља. Тако, на пример, индивидуалне разлике у спремности појединаца да спроводе мучење могу бити повезане са њиховом подложношћу ауторитету, као и склоношћу ка насиљу уопште, али и са постојањем или изостанком осећаја сажаљења према жртви у конкретном случају. У том смислу, ове разлике су могуће и у погледу количине ентузијазма, марљивости и иновативности коју мучитељи уносе у сâм чин мучења.

Поред тога, осцилације у спровођењу мучења могу бити условљене и радним окружењем, као и друштвеним амбијентом у ком полиција делује, а које је у значајној мери дефинисано актуелним политичким режимом. У том смислу, највећа извесност појаве мучења постоји у тоталитарним друштвима и државама с диктаторским обликом владавине. С друге стране, за демократске режиме се обично сматра да представљају политички амбијент унутар ког је поштовање слобода и права грађана потпуно загарантовано. Стога се логично може претпоставити да у таквим друштвима тортурa у полицијској пракси и не постоји, али баш оваква уверења могу представљати довољан повод за спровођење прикривене и перфидне политике мучења. Чак и ако се таква пракса открије, она се обично настоји оправдати остварењем неких виших интереса (нпр. сузбијањем терористичких активности, о чему можда најбоље сведоче искуства затвора у Гуантанамо заливу на Куби) – (Slahi, M. uld, 2015). Узимајући све ово у обзир, могло би се закључити да универзални недостатак одговорности чини полицијску тортурa готово савршеним злочином у већини друштава.

Штавише, постоји бојазан да тортурa може постати готово уобичајен метод полицијског рада тамо где постоје погодни услови за њено спровођење. Притом, дејство ових олакшавајућих околности треба посматрати на два различита нивоа: 1) микро ниво – морално ослобођење мучитеља од последица његове радње кроз различите процесе рационализације и технике неутрализације (нпр. порицање постојања жртве или њена дехуманизација, видети: Svendsen, 2006; Zimbardo, 2009) и 2) макро ниво – спровођење конкретних политичких процеса или формирање особене структуре ауторитета, а које проузрокују, дозвољавају или толеришу деликте мучења (нпр. објава рата тероризму или спровођење тајних операција служби безбедности, видети, Кесић, & Зекавица, 2016, стр. 23–41; Кесић & Зекавица, 2016а, стр. 313–325).

ЛИТЕРАТУРА

- Babovic, B. (2000). Police brutality or police torture. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 3, 374-380.
- Bayley, D. (1996). Police Brutality Abroad. In: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. Geller, W.A. and Toch, H.). 273-291- New Haven: Yale University Press
- Жаберл, М. & Арлов, Д. (2006). Квалитет истраге поводом незаконите употребе средстава принуде (The quality of investigations regarding the unlawful use of coercive means). *НБП – Наука, Безбедност, Полиција*, 3, 65–80.
- Zimbardo, P. (2009). *Luciferov učinak: Kako dobri ljudi postaju zli (The Lucifer Effect: Understanding how Good People turn Evil)*. Zagreb: Tim Press
- Kelman, H.C. (2005). The policy context of torture: A social-psychological analysis. *International Review of the Red Cross*, 123-134. Retrieved from: <http://scholar.harvard.edu/hckelman/files/PolicyContextTorture.pdf> download (14. 2. 2016)
- Kelman, H.C. & Hamilton, V.L. (1989). *Crimes of Obedience. Toward A Social Psychology of Authority and Responsibility*, New Haven: Yale University Press.
- Кесић, З. & Зекавица Р. (2016). Слобода или сигурност – избор који намеће актуелни рат против тероризма (Freedom or security - the choice imposed by the current war on terror). *Европске интеграције – правда, слобода и безбедност*, том 3 (ур. Д. Коларић). 23–41. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Кесић, З. & Зекавица, Р. (2016а). Објава рата криминалу као изазов владавини права и демократском раду полиције (The announcement of war to crime as a challenge to the rule of law and the democratic role of the police). *Култура полиса*, 30, 313–325.
- Koen, S. (2003). *Stanje poricanja – znati za zlodela i patnje (States of Denial - Knowing about Atrocities and Suffering)*. Beograd: Samizdat
- Милић, Н. (2005). Дозвољени и недозвољени притисак на осумњиченог током процеса саслушања (Allowed and forbidden pressure on a suspect in the course of interrogation process). *НБП – Наука, безбедност, полиција*, 1, 115–132.
- Петровић, М. (2010). Обавеза поштовања стандарда постављених Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода приликом примене полицијских овлашћења (The obligation to respect the standards set by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Application of Police Powers). *Право и форензика у криминалистици*, 77–88. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Roberg, R., Crank, J. & Куykendall, J. (2004). *Policija i društvo (Police and Society – second edition)*. Sarajevo: Embassy of the United States of America - Office of public affairs
- Svendsen, L. (2006). *Filozofija zla (Universitetsflorlaget)*. Beograd: Geopoetika
- Симовић, Д. & Зекавица, Р. (2012). *Полиција и људска права (Police and Human Rights)*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Скот, Г. (2004). *Историја тортуре кроз векове (History of Torture through the Ages)*. Београд: Авангард
- Slahi, M. (2015). *Dnevnik iz Gvantanamo (Guantanamo Diary)*. Beograd: Laguna.
- Holmes, M. & Smith, B. (2008). *Race and Police Brutality: Roots and Urban Dilemma*, New York: State University of New York Press.
- Huggins, M., Haritos-Fatouros, M. & Zimbardo, P. (2002). *Violence Workers – Police Torturers and Murderers*. Berkeley: University of California Press
- Wu, W. & Beken, T.V. (2010). Police Torture in China and its Causes: A Review of Literature. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* 3, 557–579.

ПРАВНИ АКТИ

Закон о полицији (The Law on Police). *Службени гласник РС* бр. 6/16.

Конвенција против мучења и других окрутних и нечовечних или понижавајућих третмана или кажњавања (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) Резолуција Генералне скупштине Уједињених Нација (Resolution of the United Nations General Assembly) 39/46, 10. 12. 1984.

POLICE TORTURE AS A FORM OF HUMAN RIGHTS VIOLATION

Radomir Zekavica, Zoran Kesic
University of Criminalistics and Police Studies

Summary

The protection of human rights is one of the primary goals of police work in democratic societies. However, there is a big contradiction at the core of police activity. On the one hand, the police represents an anomaly because its work seriously affects the sphere of human rights, while, on the other hand, its existence is an inevitability because it ensures the respect of those human rights and freedoms. Such a paradoxical nature of the police authority gives a clear reason for reviewing the work of the police as sources of a particular type of victimization. The phenomenon of police violence is primarily perceived in the context of physical violence - acts that result in physical injuries or death. Unlike physical, psychological violence is more difficult to spot and "measure", making it difficult to research its scope and intensity. Police torture refers exclusively to cases where the state is one of the participants. These are also such cases in which its official representatives, i.e. cops are bringing the victim serious pain and suffering. Such actions can be covered by different driving forces - own initiative of a police officer or direct authority instructions. Although in both cases the perpetrator of torture is actually the same person, the context itself and the cause of the execution are significantly different. This distinction gives us the opportunity to recognize certain differences in the causal dynamics between certain types of police torture. Beside that, the degree and intensity of the manifestation of torture is not constant, and, in fact, it varies depending on a number of factors, and above all, on the personal characteristics of the torturers themselves, the working environment, as well as the social environment in which the police operate. There is a concern that torture can become an almost usual method of police work. In addition, the effects of these should be considered at two different levels: the micro level - the moral liberation of torturers from the consequences of their actions through various rationalization and neutralization processes, and at the macro level - the implementation of concrete political processes or the formation of a specific structure of authority that is causing, allowing or tolerating torture.